

DALJE O REKONSTRUKCIJI TEKSTOVA JEDNOGA PRASLAVENSKOG OBREDA PLODNOSTI*

RADOSLAV KATIČIĆ
Institut für Slawistik
der Universität Wien
A-1010 Wien, Liebiggasse 5

UDK 398: 29
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: 27. 02. 1990.
Odobreno: 18. 06. 1990.

Nastavljajući daljnja istraživanja slavenskoga folklornog nasljeđa autor u ovom članku donosi nove rekonstrukcije tekstovnih elemenata praslavenskih obreda plodnosti koje je započeo u članku objavljenom u prethodnom broju ovog časopisa.

U članku koji je objavljen u ovom godišnjaku već su skupljeni temeljni podaci za rekonstrukciju tekstova praslavenskog sakralnog pjesništva.¹ Taj se pokušaj pokazao plodnim za daljnje istraživanje. Ta rekonstrukcija je u nekim točkama mogla nastaviti, čime je potvrđeno da je točno zasnovana. Ovdje će biti predočeni neki od tih novih rezultata. Nastavljajući već objavljeni nacrt sada će se u nekoliko poglavlja raspravljati o daljnjim težištima, u kojima se rekonstrukcija teksta zgusnuje. Za cjelinu nadređenog ustrojstva pritom se stalno ukazuje na već objavljeni rad. Ovdje iznijetim podacima bit će dopunjen u nekim, dijelom dosta važnim, točkama. I za obrazloženje pojedinih rekonstrukcija potrebno je usporediti već izloženi dokazni postupak.

*Ovo je neznatno prerađena hrvatska verzija članka *Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus*, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 35 (1989), 57-98.

1. Usporedi R. Katičić, *Hoditi - roditi*, *Tragom tekstova jednog praslavenskog obreda plodnosti*, *Studia ethnologica*, 1 (1989) 45-63; (Usp. još i R. Katičić, *Hoditi - roditi*, *Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus*, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 33 (1987) 23-43).

1. Hoditi - roditi

Vraćajući se najprije rimi koja je poslužila kao ishodište ovom istraživanju², treba navesti daljnje potvrde za njezino javljanje u bjeloruskim ophodnim pjesmama. Time se bolje pokazuje da je prije svega *Jurŭjs* taj na kojeg se ta rima odnosi. Tako pjevaju Bjelorusi kod uskršnjeg ophoda: *Na Wielik dzień, da nà pièrszy dzień, / Da windŭ, winò zielenò. / Ŭsiè ŭwiatŭje pouzbieràlisie, / Adziñ Jùrij nie ubiràusie, / Ja pà pòlu chazdiŭ, žŭta radziŭ* (F 5, 675, broj 1589). Plodonosni ophod se ovdje odvija u polju. Druga, dosad samo u istočnom slavenstvu potvrđena varijanta, prema kojoj se obilaze granične brazde, također se može naknadno potvrditi: *Światŭ Jùraj pa miezàch chòdzić, / Chrystòs Waskròs, Syn Bòży! / Pa miezàch chòdzić, da žŭto ròdzić* (F 5, 695, broj 1623). I prikaz u vidu pitanja postavljenog svecima čvrst je dio bjeloruske usmene predaje: *Światŭ Jùrja, dzie tŭ bywàŭ? / Pa miezàm chazdiŭ, / Da žŭta radziŭ* (F 5, 699, broj 1635).

2. Kakajego jesi roda?

U potvrdama što su već navedene motiv incesta bio je pobliže razrađen samo u jednoj ruskoj baladi. U hrvatskim je ophodnim pjesmama bio doduše besprijekorno dokazan, ali samo u oblicima šifriranim do neprepoznatljivosti.³ Sada se mogu navesti hrvatske narodne pjesme, u kojima se incestuozan odnos ne stavlja samo eksplicitno u središte zbiivanja, već se i u više pojedinosti jasno pokazuje veza s usmenom predajom teksta o kojoj se ovdje radi.

U bliskom odnosu sa ruskom baladom je prema svojem motivu pjesma zapisana u Vrbniku na otoku Krku: *Škender se pohvali / Svomu gospodinu / Da će ispejati / Iz Brinja divojku, / Najlipču od grada. Kada Škender pride / Na tu ladnu vodu, / On na vodi najde / Mlajehnu divojku. / - "Dobro budi prišla, / Mlajehna divojko!" / - "Dobro budi prišal, / Neznani junače!" / On mi ju uhiti / Za desnu ručicu / Tere ju on metne / Zad sebe na konja. / Kada oni pridu / Posred černe gore, / Počela je mlada / Prigorko plakati. / - "Ostani mi s Bogom, / Malo Brinje gradu, / Malo Brinje gradu, / Stari običaju! / Va tebi ostavjan / Moju staru majku / I dva brata mlada, / A tretoga su mi / Turci zarobili. / Moja mati ga je / Ivanušom zvala, / A Turci ga zovu / Škendere vojvodo." / - "Zač mi toga nisi / Prije povidela / Dokle smo mi bili / Bliže Brinju gradu?" / Kada Škender pride / Svomu gospodinu, / Škender mu se čini / Vele kruto tužen. / - "Ča ti je, Škendere, / Da si tako tužan? / Ča ti je sestrice, / al verna jubčica?" / - "Ni m' ovo jubčica / Neg draga sestrice: (IK 2, 110-112, Nr 112).*

Uza svu je paralelnost jasna razlika prema kobnom i bajnom svijetu ruske pjesme.

2. Ibid. 46-47.

3. Ibid. 55-56 i 60.

Naizgled, i za slušaocce jedino razumljivo, ovdje se priča o dramatičnom događaju iz vremena turskih ratova na hrvatskom tlu. Kroz imenovanje utvrde Brinje, koja je na zapadu ličke visoravni odolijevala svim napadima, u potpunosti se konkretizira opisan događaj. Priča o dječaku koji je bio uhvaćen od Turaka i koji sada, nakon što je prešao na islam, ratuje na njihovoj strani te je izjahao po plijen pripada svakodnevici onog doba. Da pritom nailazi na bliske krvne rođake, koje uopće ne poznaje, ostaje sasvim u okvirima vjerojatnosti. Mračna i strašna je kod toga opasnost nesvjesnog čina rodoskrvuća. To je prava tragična krivica koja u ovom obliku sama po sebi nema ništa mitskoga. Nije ni tajnovita ni nedokučiva kao u ruskoj baladi. Samo se apstraktan okvir prikazanog događaja sasvim očigledno slaže u objema pjesmama: Mladi junak dolazi jašući iz daleka. Zatiče djevojku samu, podalje od dvora i družine. Ona mu se dopadne, pa je podiže na svojeg konja i odjaši s njom, no onda mora spoznati da je nepoznata djevojka njegova rođena sestra. Ako se traže specifične pojedinosti, ponajprije se može utvrditi da u oba prikaza mladić posijeda djevojku iza sebe na konja. To nije dovoljno da se pretpostavi povezanost obiju usmenih predaja.

U jezičnom izrazu obiju pjesama podudarnosti nisu mnogobrojne. Na prvom mjestu treba ukazati na *děva* u izvedenicama *дѣвушка*, *дѣвица* i *divojka*, na *конь* (također u izvedenici *коник*) i na *sestrica*. U mitskom su kazivanju to sve doduše ključne riječi, no u uobičajenoj jezičnoj upotrebi toliko su obične, a k tomu ih i traži zbivanje koje se opisuje, da same po sebi ne mogu dati potvrdu o zajedničkom podrijetlu tih tekstova. Drugačije je sa ekvivalentom *džva brata* (ruski u deminutivnoj izvedenici *братца*). Predmet pripovijedanja ne traži da baš dva brata moraju biti kod kuće. To bi stoga mogao biti trag zajedničkog podrijetla obaju tekstova. Broj braće kojih je boravište poznato u ruskoj pjesmi doduše nije dva već osam. No oni se spominju po dvojica i samo prva dvojica su ostala kod kuće kako bi s ocem obrađivala polje. Kod djevojke se prema tome u objema pjesmama nalaze samo dva brata. Također se radi o dva brata (*два брата*, *братца*) koji u drugim ruskim pjesmama ubijaju nevjernog ljubavnika, konja.⁴ Ovdje se tako javlja sasvim specifična sukladnost u sadržaju i jezičnom izražaju mitskoga pričanja.

Na isti pravac ukazuje i druga, još manje uočljiva, sukladnost. Prepoznavanje djevojke kao vlastite sestre događa se u jednom i drugom prikazu u uskoj vezi s tamnom šumom. U ruskoj pjesmi: *от темного леса*, u hrvatskoj: *posred černe gore*. Na prvi se pogled čini kao da ovdje ne postoji baš nikakav ekvivalent u jezičnom izražaju. No već je ranije ukazano na to da je *lěsz* u hrvatskom ili srpskom u potpunosti izgubio značenje "šuma" i da je stoga u hrvatskoj predaji našeg ritualnog teksta zamijenjen s *gora*.⁵ Zbog toga treba pretpostaviti da je i tu *gora* stala na mjesto *lěsz*. Odatle proizlazi *чѣрнъ lěsz* i *ѣтънъ ѣ lěsz* kao izvorni izraz te mitske činjenice, koja je pri raščlanjivanju prostora imala veliko značenje. To jasno proizlazi iz ruskog prikaza: *Ложись ка, ты, девушка, от синего моря! / А я, заудалый молодец, от чистого поля. / Коника поставим от темного леса, / От темного леса, от лютого зверя*

4. Ibid. 61.

5. Ibid. 49-50.

(III 364, Nr. 1247). Ne može biti sumnje da se tu nailazi na vrlo staru usmenu tekstovnu predaju.

To se vrlo jasno vidi kada se uspoređuju daljnji tekstovi. U pjesmama hrvatskoga jurjevskog ophoda spominju se djeveri koji su ujedno braća, u čemu je skriven motiv incesta. To je u vezi s *gordž* "ograda, vrt": *Mara djevojka po gradu šeće, / Po gradu šeće, deverke budi, / Devet deverka, kak i brajenek* (H4). Tako još u dvije daljnje varijante (H 14 i 20).⁶ Ta je veza prisutna i u pjesmi o Škenderu i njegovoj sestri. U njoj je djevojka tijesno povezana s *Brinje grad*. U pjesmi kako je zapisana to znači "utvrda Brinje". To je mlađe značenje riječi *gordž*, koje je skoro potpuno potisnulo starije značenje "ograda, vrt". Iz toga je onda nastalo "utvrđen grad" i konačno, danas najčešće, "grad". U našoj je predaji teksta zadržana povezanost između motiva rodoskvnuća i *gordž* starija od cijele te promjene značenja. Time se pokazuje da se i pjesma o Škenderu i njegovoj sestri poziva na sakralno slavensko pjesništvo povezano s obredom plodnosti i da je iz njega preuzela motiv rodoskvnuća.

U pjesmi se dalje opisuje kako Škender, pošto doznaje da je zarobljena djevojka njegova sestra, nju vraća u Brinje: *Kada oni pridu / Priko Brinja grada, / Njoj mi se klanjaju / Sve brinjske gospode. / - "Ne klanjajte mi se / Se brinjske gospode, / Zač sem vam ja mlada / Uboga sirota, / Od uboge majke, / Od uboga oca* (IK 2, 112, br. 112). Duboka se starina tog spomena brinjske gospode pokazuje u usporedbi s jednom jurjevskom pjesmom: *Mlada nevjesta po gradu šeće, / Po gradu šeće, deverke budi. / Dever ne verek* (treba čitati: *Devet deverek*) *kako brajenek. / ... Mara imala zlatu jabuku. / Puno gospode za jabuku drže. / Komu jabuka, temu djevojka* (H 14, 1).⁷ Riječ *gospoda* je prema tome u najstarijoj predaji tog sakralnog pjesništva povezana sa rječju *gordž* i s motivom rodoskvnuća. Iz te iste usmene tekstovne predaje nastale su ruske pjesme za dječje igre u kojima se motiv svadbe također veže za *gordž* i *zolto*, pri čemu se pojavljuju i "gospoda", preobražena u specifično bugarsko-rusko *боярѣ*. Kraj sve dinamike preoblika postaje tako uhvatljiv cjelovit sklop predaje kojoj pripada pjesma o Škenderu smještena u doba hrvatskih ratova protiv Turaka.

Još čvršća povezanost s cijelim sklopom usmene predaje našega mitskog teksta dana je kroz to što se u pjesmi o Škenderu susret djevojke s mladićem koji jašući dolazi iz daljine događa uz vodu: *Kada Škender pride / Na tu ladnu vodu, / On na vodi najde / Mlajehnu divojku* (IK 2, 110, broj 112). Druga hrvatska pjesma, zapisana na otoku Šipanu kod Dubrovnika, pokazuje da to ni u kom slučaju nije naknadno ukrašavanje: *Ide Mare na vodicu, za njom Ivo na konjicu. / Ivo Mari govorio: / - Dušo Mare, pričekaj me, imam s tobom govoriti! / Mare Ivu govorila: / Ne mogu te čekat, Ivo, u dvoru mi devet braće, / sve su devet pošli u lov, a deseti u devojke. / Nego dođi do večera, načeš dvore pritvorene, / a pendžere rastvorene* (Č 149). Ovdje ništa ne ukazuje na to da deseti brat, o kojem sestra zna da je otišao djevojci, nije nitko drugi do mladić s kojim upravo ugovara sastanak. To se može zaključiti samo iz cjelokupne predaje.

Isti se fragment i inače može dobro potvrditi u hrvatskoj narodnoj lirici. Tako u jednoj

6. Ibid. 52.

7. Ibid. 52.

pjesmi, također s otoka Šipana: *Ide Mare na vodicu, / za njom Ivo na konjicu, / Ivo Maru dozivajo: / "Dočekaj me, dušo Mare!" / Mare Ivu govorila: / "Ne mogu te čeka' Ivo, / u dvore mi devet braće, / devet braće sve zlatara, / pa mi treba voda hladna. / Nego doji do večere, / nać ćeš dvore pritvorene / a pendžere prislonjene* (NL 188, broj 211). Ili u jednoj pjesmi iz Zaglava na Dugom otoku: *Rano rani mlada Katarina, / rano rani na vodicu hladnu; / za njom rani Ive dite mlado, / njezina se vidra dotaknuo / a vidro je zvonom prozvonilo. Sačula ga stara njena majka / tere zove devet mile braće* (NL 53, broj 32). Spominjanje devetero braće jednoznačno dokazuje da se pri opisu svih tih susreta doista radi o našem mitološkom motivu. Pridodati se još mora jedna srpska pjesma iz Hercegovine: *Иде Марџ с вијџдром на воду, / За њом Нико с ноге на ногу* (СНПХ 267, broj 264). U jednoj se pjesmi iz sjeverozapadne Hrvatske pjeva: *Mlada se divojka rano jutro stala, / Rano jutro stala, glatko počesala, / Jona mi je vzela vedro jokovano, / Jona mi je tekla pod visoku goru i po ladnu vodu, / I po ladnu vodu svemu vranu konju. / Jondi mi je našla svega vrana konja* (IKS 238). Kroz predani oblik teksta postaje osim toga vidljivo, da je ljubavnik bio konj. Također se *vedro* počinje ocrtavati kao ključna riječ.

I u jednoj hrvatskoj pjesmi iz Gradišća mladić susreće djevojku uz vodu: *Na selu mi ga ni nikdi ter nikogar / nego jedna sama mlada divojčica: / ona sama sidi na zelenom zdencu. / Zaprosil je junak te hladne vodice* (K 170, broj 470). Zeleni bunar tu stoji umjesto zelene trave, zelenog drveta na mokrom zemljištu, on stoji na vodi. U riječima, kojima se djevojka obraća mladiću: *Ne poznavam tebe, mladoga junaka, / Poznavam konjica Ive, brata svoga* (na istom mjestu) sadržani su, u još samo sasvim neznatnim tragovima, konjski lik onoga koji dolazi iz daljine i motiv rodoskvrnuća zajedno s prizorom prepoznavanja. K tome još dolazi hrvatska pjesma iz Kotora: *U gori je jela nesičena / Pod jelom je voda netočena; Točila je Manda neprošena, / Pojila je Ivu neženjena* (HNP 7, 19, broj 38). O vodi ispod bora na šumovitom brdu vidi kasnije.

Sastanak uz vodu opisuje se i u jednoj srpskoj pjesmi, no na sasvim drugačiji način: *Седи мома у градини, / бразду бразди, воду мами - / да намами у градину, / да валива рано цвџе, / рано цвџе: бел босиљак, / бел босиљак, жу т каранџил, / вргла ноге у водицу, / покрила се танком крпом; / избила је ситна роса, / као летњу препелицу, / ко јесењу лубеницу. / Отуд иде лудо младо, / лудо младо, нежењено, / увати се ва два коца, / па прескочи у градину, / па говори лудо младо: / "Да л' да берем киту цвџа? Да л' да љубим младу мому? / Кита цвџа мал до подне, - / млада мома мал довека!* (СНП) 1, 453). Ovdje se doduše ne spominje devetero braće, no zato *gordž* u izvedenici *gordina*, koja ovdje, kao i inače u istočnim dijelovima južnog Slavenstva čuva staro značenje "vrt". I baš je to značenje izvorno u mitskom kontekstu. U *лудо младо* нежењено lako se prepoznaje *молодой, холостой* iz ruske pjesme o susretu.⁸ Daljnja ključna riječ ove mitološke tekstovne predaje je *rosa*, kroz što je ova srpska pjesma još uže povezana s njom.

8) III 328, broj 1151. Usp. Katičić, n. dj. 52.

Isti se motiv pojavljuje u jednoj srpskoj pjesmi iz Hercegovine. Tamo je doduše uprizemljen vrlo direktnom erotskom aluzijom, ali je pritom ipak zadržao nešto od izvornog orgijastičkog raspoloženja u obredu plodnosti čiji je tekstovni fragment sačuvan u nje-mu: *Бено буком вода тече, / Онђе Мара гаће прала. / Бе је прала ту васпа-ла. / Привуче се младо момче, / и украде Мари гаће* (CHX 26, broj 254).

U jednoj se drugoj pjesmi koja je zapisana u Dobrinju na otoku Krku opisuje kako ju-nak među trideset djevojaka bira neku robinju sebi za ženu. Kad treba doći do vjenčanja, nižu se strašni predznaci: *Kada ju prošaše, kruto zamignjaše, / Kad ju rukovaše, strašno zagrmnjaše, / Kada ju ljubljaše, krvav daž padaše. / Pričnel ju on pitat: "Čigova si roda?" / "Ne znam koga roda ni koga plemena, / Nego ča sam čula Tur-kinje govoreć / Da sam ukradena v leti na mekoti / V srebrnoj zipčici, zlatom po-vojčicu, / Da sam ja sestrice Iva Karlovića. / -"Drago bi mi, dušo, da si mi ljupčica, / A još mi je draže da si mi sestrice"* (IK 2, 23-24, broj 19). Ovdje ponovno imamo motiv rodoskvrnuća s prizorom prepoznavanja. Čak ni ključna riječ *sestrica* ne nedos-taje, a u kontekstu je prisutna i izvedenica od *zolto*. Ponajprije se bezuspješno traži *gordъ*, no i to je barem indirektno zastupljeno u početnom stihu. *Pojдох ја под Ріку возити ченіцу* (na istom mjestu) sadrži *Rika grad* "(utvrđen) grad Rijeka". Vremenska oz-naka *v leti na mekoti* jasno upućuje na vegetativni ciklus. Riječ *lěto* se u značenju "lje-to" odnosi na godišnje doba, a u značenju "godina" na cjelokupan krug godišnjih doba. Od ne manjeg značenja je *mekota* "mekoća, prhkost", koja se upotrebljava i u smislu "oranica, ugar, neobrađeno polje". U Lici je u vezi s time zapisano posebno važno značenje riječi *mekota*: "trava s ugara". Na Krku je *mekotica* malen povrtnjak, dakle baš to što u istočnom Slavenstvu može značiti *город*.⁹ Sve to nam otkriva podrijetlo naše usmene predaje od teksta jednoga poganskog obreda za plodnost u kojemu se opisivao mitski događaj.

Prizor prepoznavanja počinje u toj pjesmi time što mladić djevojci postavlja pitanje: *Čigova si roda?* To je dosta važna podudarnost s ruskom baladom u kojoj pitanje: *Скажывай, дѣвушка, какогo ты рода* (III 364, broj 1247) daje povod prepoznavan-ju. Pitanje se ponovno preuzima u odgovoru nevjeste i dalje izgrađuje: *Ne znam koga roda ni koga plemena*. Ovdje se susreće stara slavenska sinonimija koja je od davnina kanonizirana u dvojnomo izrazu *род-племѧ* ruskoga narodnog pjesništva.

Da je riječ *rodъ* u tom odnosu doista ključna pokazuje daljnja hrvatska pjesma, zapisa-na u Dragovcima kod Oriovca u Slavoniji: *Ovce pasla Jagodica; / Za gorom je plando-vala, / Na kamenu užinala, / Iz kamena vodu pila. / Malo legla, pa zaspala. / Kraj nje pala tanka staza; / Stazom ide devet braće, / Devet braće sve rođene, / I deseti nerođeni. / Najstarijem Marko ime, / A najmlađem Radojica. / Al govore devet braće: / "Hajđmo ženit Radojicu; / Prosit ćemo Jagodicu!" / Što rekoše devet braće, / Što rekoše učiniše; / Isprosiše Jagodicu, / Oženiše Radojicu* (HNP 6, 45-46, broj 20). Ovdje imamo vjenčanje i devet braće, kao i u hrvatskim jurjevskim pjesmama i rus-koj baladi o rodoskvrnuću. Povezanost usmene predaje tih tekstova, dakle, izvan svake je

9) Usp. *Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880. i dalje, ss. vv.

sumnje. Kada se zatim pristupa vjenčanju, događaju se slična strašna znamenja kao u pjesmi o Ivi Karloviću. Ponajprije daždi i grmi, zatim se ruši oltar i na kraju teče u bračnoj sobi obilna krv od dva mača koji se međusobno sijeku. I svaki put se kaže da su se ti nesretni predznaci dogodili kako bi mladić i djevojka spoznali svoje krvno srodstvo: *Ne bi li se dosjetili / Da su roda rođenoga, / Da su bratac i sestrice*. No sve je uzalud: *Ne mogu se dosjetiti / Da su roda rođenoga, / Da su bratac i sestrice* (na istom mjestu).

Krvno srodstvo (*rod rođeni*) između Radojice i Jagodice ne slaže se s podatkom da je Radojica, koji je najmlađi, brat nerođeni (*Devet braće sve rođene / I deseti nerođeni*), što obično ne označava rođenog brata, već polubrata ili pobratima. Kada se Radojica konačno osjeća potaknutim postaviti odlučujuće pitanje: *Boraj tebi, Jagodice! / Imaš koga roda svoga?*", Jagodica odgovara: *"Imala sam devet braće / Devet braće sve rođene / I desetog nerođenog"* (na istom mjestu). Na to Jagodica pita sa svoje strane: *Boraj tebi, Radojice! / Imaš koga roda svoga?*" Mladić odgovara: *"Imao sam devet braće / Devet braće nerođene, / Jednu seku Jagodicu"* (na istom mjestu). Ta simetrična igra pitanja i odgovora dovodi na kraju do spoznaje: *Onda su se dosjetili / Da su roda rođenoga, / Da su bratac i sestrice* (na istom mjestu). Iako je dakle Radojica u odnosu na Jagodicu izričito označen kao brat nerođeni, oni su ipak međusobno u krvnom srodstvu: *roda rođenoga*. Uz to se zasada može samo reći da je Radojica kao deseti kroz opisivanje s *brat nerođeni* dospio u poseban položaj u odnosu na svoje devetero braće, ali to ovdje, suprotno uobičajenoj jezičnoj upotrebi ne isključuje krvno srodstvo.¹⁰

Pitanje koje vodi prepoznavanju brata i sestre postavlja se u jednoj pjesmi iz istočne Hercegovine potpuno istim riječima. U njoj se kao i u pjesmi o Škenderu priča o tome kako je djevojka dospjela u tursko zarobljeništvo. Dalje ide tako: *Svakom drugu lijepa djevojka, / A Smailu kitna Anđelija. / Anđuši je Smail govorio: / "Imadeš li ikoga od roda?" / Odgovara kitna Anđelija: / "Imala sam brata i materu; / Oboje mi odvodili Turci"* (HNP 6, 70, broj 30). Atribut *kitna* ovdje uspostavlja preko *kita* "grana" vezu s vegetativnim kompleksom.

Pošto Radojica i Jagodica konačno spoznaju da su brat i sestra, događanje poprima sasvim neočekivani obrat: *Onda su se dosjetili / Da su roda rođenoga, / Da su bratac i sestrice. / Tada su se poljubili / I ovako govorili: / Ako smo se poljubili, / Bratac seku poljubio, / Bratac seku od milosti: / Ako sam ti prsten dao, / Bratac seku darivao, / Bratac seku od milosti. / Prosti, Bože i Marijo!* (HNP 6, 47, broj 20). Ništa se nije dogodilo, kako god bili tmurni predznaci koji su najavljujivali zlo. Prošnja mlade pretvara se u bratsku ljubav i time je stvar završena. To neočekivano prikazivanje stvari bezazlenijima no što jesu stoji u oštroj suprotnosti s tragičnim završetkom po svojem tekstovnom podrijetlu tako srodne ruske balade: *Девѣца, дѣвица, ты моя сестрица. / Ты моя сестрица, горькая горетница* (III 364, broj 1247). Ovo preoblikovanje naklonosti i radovanje novom stanju podsjeća na kraj pjesme o Ivi Karloviću:

10. Ovdje se razaznaje motiv bajke o desetom bratu koji napušta očevu kuću i odlazi u daljinu. Na južnoslavenskom području posebno je poznat iz slovenskih bajki. Usp. D. Ludvik, Izvor desetištva, *Slovenski etnograf* 13, Ljubljana 1960, 70-90.

Drago mi bi, dušo, da si mi ljupčica / A još mi je draže da si mi sestrice (IK 2, 24, broj 16). Tako je motiv rodoskvrnuća, koji je naslijeđen od praslavenskog sakralnog pjesništva, pošto je izgubio svoje prvobitno religiozno značenje, dao povoda za sasvim različit stav i oblikovanje u ruskom i hrvatskom narodnom pjesništvu.

Uza sve preobrazbe iz kojih su proizašle sačuvane pjesme jasno se u njima prepoznaje temeljna važnost ključne riječi *rodъ*. Uz nju stoji *roditi* u istom izvedeničkom odnosu kao *hoditi* prema *hodъ*, čime smo kod rime koja ovdje izražava važnu povezanost u pjesničkom oblikovanju obrednog teksta što se ovdje istražuje. Iako se čini da je riječ *rodъ* kao termin gentilnog poretka slavenska novina, ona ipak pripada jednoj staroj indoeuropskoj porodici riječi (usporedi hetitski *hardu* - "potomak", hijeroglifski hetitski *hartu* - "praunuk, potomak", armenski *ordi* "sin", srednjovisokonjemački *art* "prirodna osobina, podrijetlo, vrsta i način").¹¹ U starinskim se istočnoslavenskim frazama *rodъ* nadopunjuje usporedno dometnutim *plemę*, kako bi se obilježila cjelokupna bliža i daljnja rodbina. Pored već spomenutog *род-племѧ* u narodnom pjesništvu stoje izrazi kao *ни роду ни племени* "bez rodbine, napušten od svih" *бее роду бее племени* to isto, ali i "непознатог подријетла". Pored *plemę* se u takvim sintagmama uz isto značenje pojavljuje i *plodъ*: *ни роду ни плоду* "nikakva rodbina". Čak je moguće da *plemę* (< *pled-mę*) i *plodъ* potječu od različitih prijevornih stupnjeva istog korijena (*pled- / plod-*). Uz *plodъ* stoji *ploditi* u izvedeničkom odnosu koji se rimuje s *roditi* i tako u hrvatskom narodnom pjesništvu upotrebljava povezano s obredom plodnosti: ... *da bi nam polje rodilo, / zlatom pšenicom plodilo* (Ž 44, broj 63).¹² Izraz *rodъ* i *plemę* može se potvrditi i u tekstovnoj predaji prizora prepoznavanja: *Ne znam koga roda ni koga plemena* (IK 2, 24, broj 19). Pitanje o podrijetlu i rodu što je u tome sadržano utvrđeno je također u istočnoslavenskim frazama: *и не спросила бы батюшка ни матушки, ни твоего роду ни племени* (Добровольский, Смоленский обл. словарь), ili: *Чьего ты, татарин, роду, чьего племени* (Онежские былины, т. 2, Москва-Ленинград⁴ 1950, 188) ali i: *Ну, нужно позвать его, спросить чьих родов, чьих плодов* (iz neobjavljene zabilježbe bajke 1926. u okrugu Tavdinsk, sada u Словарь сов. русс. лит. яз., картотека).¹³

Pjesničko oblikovanje prizora prepoznavanja je prema tome čvrsto povezano s praslavenskom frazeologijom i s jezičnim blagom mita o plodnosti. U toj se tekstovnoj predaji ocrtava dijalog. On počinje tako da mladić postavlja pitanje o rodu i podrijetlu djevojke. U ruskoj baladi s motivom rodoskvrnuća: *Сказывай, девушка, какого ты рода* (Ш 364, broj 1247), u hrvatskim pjesmama: *Čigova si roda?* (IK 2, 24, broj 19) i *Imaš koga roda svoga?* (HNP 6, 47, broj 20) ili *Imadeš li ikoga od roda?* (HNP 6, 70, broj 30). Uzme li se k tome još odgovor *Ne znam koga roda ni kog plemena* (IK 2, 24, broj 19), može se određenom sigurnošću rekonstruirati praslavenski tekstualni oblik tog pi-

11. Усп. О. Н. Трубачев, История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя, Москва 1959, 151-152.

12. Усп. R. Eckert, Zur historischen Phraseologie, *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 32 (1979) 444-452; isti, Historische Phraseologie der slawischen Sprachen (unter Berücksichtigung des Baltischen. Prinzipien, Methoden und Resultate, *Zeitschrift für Slawistik* 32 (1987) 6, 804-806; Katičić, n. dj. 52, bilj. 17. Protiv etimološke veze između *plemę* i *plodъ* Трубачев, n. dj. 163-164.

13. Усп. Eckert, Historische Phraseologie, 805-806.

tanja: *Děvice, kakajego jesi roda (i plemene)?* Upitna se zamjenica tu mora uzeti onako kako stoji u ruskoj pjesmi jer se pita o opisu roda a ne samo o njegovoj identifikaciji. Djevojka odgovara da ima devetero braće: *U mene jestь devětъ bratъ ili devětъ bratъсь*, od kojih je najmlađi, u ruskoj pjesmi deveti, u hrvatskim dodatni deseti: *desetъjъ bratъ*, otišao s očeva dvora i odavna je izgubljen. On je, međutim, taj mladić koji je došao iz daleka i koji se spaja u ljubavi s djevojkom, svojom rođenom sestrom. Njezin odgovor vodi tome da je on prepoznaje i to onda izražava riječima: *Děvice, ty jesi moja sestrice!*. Tu se dakle mogao rekonstruirati cijeli dijalog.

Čini se kao da je poganski obred plodnosti na tom mjestu poprimao oblik svete drame u kojoj je izvođen bitni sadržaj mita i time izgovoren i potvrđen u svojem vječno se obnavljajućem povratku. Valja pretpostaviti da je to predstavljalo jedan od vrhunaca u obredu. Da je taj prizor bio dio predajne jezgre i da sasvim sigurno pripada starom tekstovnom sloju postaje jasno i time što se njegova ključna riječ *rodъ* pojavljuje na karakterističan način u djevojičinom govoru kojim ona uvodi¹⁴ u konjsku žrtvu: *Не серди меня, добрый молодец! / Вѣдь я девушка не безродная* (Ш 196, broj 751). Ovdje se u *безродная* sadržani gore spomenuti *без роду без племени* i sl. U jednoj se drugoj pjesmi s varijantom istog prizora kaže: *Есть у меня два брата родных, / Два брата родных, два названных. / Ой, братцы мои, вы родимыи!* (196, broj 750). Tu se također razlikuju krvna braća i braća koja to nisu, kao u pjesmi o Radojici i Jagodici. Čini se da to pripada temelju ove mitske predaje. I u trećoj je ruskoj pjesmi koja čuva slavensku predaju o konjskoj žrtvi u govoru djevojke barem implicitno sačuvano pozivanje na *rodъ*: *Не я, девка, сиротою* (Ш 197, broj 752), pri čemu *сирота* znači baš *без роду без племени*. I ovdje se prepoznaju elementi dijaloga.

U ruskoj pjesmi koja se na temelju svojih početnih stihova: *Погоним Юрья, погоним Юрья / В чисто поле* (317, broj 460) može jednoznačno pripisati tekstovnoj predaji o konjskoj žrtvi,¹⁵ opisuje se ophod s pjevanjem u kojem nastupaju mladići i djevojke odvojeno, kao u dva poluzbora: *Хлопчики идут, хлопчики идут, / Васильки рвут, / Ой, рано, ой, / На моем васильки! / Девочки идут, девочки идут, / Песни поют, / Ой, рано, ой, / На моем песни поют!* (na istom mjestu). Može se lako zamisliti kako su kod svečanosti u polju takvi poluzborovi naizmjenično pjevajući izvodili dijalog božanskog para, brata i sestre. U takvom su zbornom pjevanju, kao u rano grčko doba, sadržani zameci pravih dramskih izvedaba.

Već dugo se zna da je *rodъ* jedan od najvažnijih pojmova slavenskog poganstva. No tek ovi ovdje otkriveni odnosi omogućuju da se spoznaju razmjeri te važnosti. Taj pojam prožima sve mitske predodžbe povezane s plodnošću i prisutan je kod obrednog prikazanja u ključnim prizorima kao što su Sveta svadba i Najviša žrtva. Preko rime *hoditi*

14. Usp. Katičić, n. dj. 61-62.

15. Ibid. 61.

- *roditi rodъ* je povezan s hodom godine, s hodom božanskog junaka koji dolazi iz daljine i s hodom svetošću oduhovljenog ophoda u poljima, on se upravo poistovjećuje s hodom. I opet je *rodъ*, krvna veza, taj koji vjenčanju Gromovnikova sina s njegovom kćeri¹⁶ podaje jedinstvenu moć, kojom kod biljaka, životinja i ljudi uvijek iznova pobuđuje plodnost i rast. Ta moć *roda* dovodi i do kažnjavanja nevjernog ljubavnika, junaka u konjskom liku, do ubijanja Gromovnikova sina, najviše žrtve, iz koje proizlazi oblikovanje svijeta.¹⁷ Tako *rodъ* nije samo važan pojam slavenskog gentilnog poretka, već i temeljna pokretačka snaga u mitski shvaćenom svemiru.¹⁸ Nije dakle čudno da se u staroruskoj predaji Родъ susreće kao moćno božanstvo.¹⁹

Ovdje treba ukazati na još jednu važnu podudarnost. U jednoj se ruskoj pjesmi kaže: Как во сыром бору пролежала дороженька, / Дороженька широкая, раскатистая, / По той по дороженьке сивогривый конь бежит / Вуедущку срыбаючи, седельде сбиваючи. / Впереди коня идет молодая княгиношка, / Во сугон гонится да Иван Васильевич (Ш 55: бвој 1824).

16. Poblize o tome ibid. 58-59.

17. Ibid. 61-62.

18. Za izvorno značenje riječi *rodъ* značajno je da kao zbirna imenica može označavati skupinu ljudi povezanih krvnim srodstvom. Pojedini pripadnik te skupine se onda zove individualnom izvedenicom *rodina*. Usporedi: и рава мѣшь перевозчиномѣ: "чи конь

вѣса нѣто родина љмена отъ сего?" Они же рече: "мѣшь мать, а рѣгомъ сестра, аномъ роженинѣ" (Пов. врем. лет, лето 6579, изд. Шахматов 226) аще съсѣда имѣте, или родина, или мѣшь, или дѣти (Жирмил Туровский, Поучение на пятниности, Калайдович, Памятники русс. словства, Москва 1821, 55).

U jednom hrvatskom moralnoteološkom spisu: *Žena ako bi sagrešila s roditeljskim mužom* (Starine JAZU 23, 72). U srednjovjekovnoj se srpskoj pravnoj terminologiji u tom značenju upotrebljava substantivirani pasivni particip *родимъ*. Tako u jednoj povelji Stefana Nemanje iz 1198/9: ии мѣшому дѣтѣтѣи ии мѣшому

оуноуѣтѣи ии мѣ(ш)ому ро(д)шому ии иному ииномѣре

(Mikl. Mon. Ser. 6, Nr. 9; u jednoj povelji cara Stefana Dušana (1345-1355): мѣашъ ии мѣговъ родимъ (Гласник Друштва српске словесности 25, 270); u zakoniku istog cara: братъ та брата, или шѣць та сына, родимъ та родина

(1, 176, 14-15); братъ или сынъ или родимъ (1, 104, 1; 180, 17)

19. Usp. V. J. Mansikka, *Die Religion der Ostslaven, 1. Quellen*, Helsinki 1922, 142-144, 151, 162-164, 246-247, 250, 305-306; B. A. Рыбаков, *Яичество древних славян*, Москва 1981, 438-470.

Konj sa sivom grivom, mladić i djevojka dopuštaju prepoznati prizor Svete svadbe, *сy-гон* i *гонится* pripadaju karakterističnom rječniku konjske žrtve. No put koji vodi kroz vlažnu šumu: *во сыром бору пролегалa дороженька* u potpunosti odgovara stazi koja je pala pokraj Jagodice dok je spavala uz vodu: *Kraj nje pala tanka staza; / Stazom ide devet braće* (HNP 6, 45, broj 20). U današnjem ruskom jeziku posve uobičajeno *пролегал* ima u toj frazi svoju analogiju u *pala*, što omogućuje zaključak o zajedničkom podrijetlu u istom načinu izražavanja. Čini se da je ovdje u jednoj i u drugoj preinaci teksta o vjenčanju božanske braće još ostao očuvan starinski trag izvornog izraza ove pripovijesti. S time treba usporediti srpsku pjesmu: *Туд се дала танка става, / но ме иду три дјевојке* (СНП, 1, 327, broj 448).

Krvno srodstvo (*rodъ*) braće i njihovih sestara mogu se u usmenoj predaji prikazati i s gledišta prethodne generacije. Tako na zapadu Hrvatske: *Beli se, beli, beli grad, / u njem mi konjci sigraju, / srebrne vuzde trgaju, / po devojku se spravljaju. / Devojka jim se plakala, / majka ju je tažila: / "Muči, pa muči, ćerčice, / tak su i mene vodili / pak sam ti dobra dočkala; / devetim zetom punica, / devetim snahom svekrva, / pod svakom snahom mladi sin, / pod najmlajšom mlada či, / za nju se biju Biščani / i sva hrvatska gospoda* (ŽK 94, broj 99). Tu je postavljeno cijelo rodoslovlje. Majka ima devet udanih kćeri i devet oženjenih sinova, od svake snahe po jednog unuka, samo od najmlađe unuku. Ta je upravo dosegla dob za udaju i sada joj se vatreno udvaraju visoka gospoda. Ovdje je ukupno samo devetero braće. Oni pripadaju vrlo razgranatoj rodbini od tri generacije. To je upravo kanonski raspon koji određuje *rodъ*: *dědъ, oтѣсь, synъ / vѣnukъ*. Usporedi k tome još *dědina* kao naziv za imanje naslijeđeno u *rodu*.

Osim braće u navedenim se tekstovima pojavljuju još *gordъ, konъ* (treba obratiti pažnju na *srebrne vuzde trgaju* kao analogiju *вудушки срыбаючи*) i na kraju *gospoda*, čime se može jednoznačno dokazati povezanost s predajom našega mitskog teksta. To je prošnja o kojoj se na drugom mjestu kaže: *Puno gospode za jabuku drže. / Komu jabuka, temu djevojka* (H 14, 1). Daljnja preobrazba te mitske predaje prepoznatljiva je u srpskoj pjesmi: *С оне стране Мораве, / бела Дудо! / с оне стране Мораве / бео чадор разапет; / под њим седи Левента, / на крилу му Латинка, / латински му говори, / арбанаски заноси: / "Љуби мене, Левента" / - Нећу, богме, Латинка! / У мѣн' има девет град / и десети Београд, - / у свакоме по љуба, / свака њија по сина, / а најмлађа девојку: / Њу ми просе сватови, / деветори банови, / и најпосле Јерко бан* (СНП 1, Nr. 578).²⁰

Tu ne govori majka nego otac. *Rodъ* je obuhvaćen samo dvjema generacijama. Broj braće je deset: devetero braće i jedna sestra, što odgovara kanonu ruske predaje. Izvorna

20. Uz tu pjesmu postoje još dvije daljnje srpske varijante iz Hercegovine. Jedna glasi: *На ливади веле-ној / А под гором високом / Био шатор разапет / Под њим сједи Левента, / На крилу му Латинка, / Латински јој говори, / Арнаудски заноси: / Ја имадем девет град / И најмлађу шћ ерду драг* (СНП 262, Nr. 255). Ovdje je prije svega važna zelena trava, koja uspostavlja daljnu povezanost sa predajom teksta vegetativnog mita. Druga se varijanta jače udaljuje od izvorne predaje: *С ону банду Мораве / Био чадор одвале, / Под њим сједи Левента, / На крилу му Латинка, / Латински му говори: / "Љубиш ли кога до мене? / Левента војни говори: / "Ој бора ми, Латинко! / Ти си ми ово девета, / Свака њина по сина, / А Мара малу девојку"* (СНП 263, Nr. 256).

21. Usp. Katičić n. dj. 52.

gospoda su ovdje u južnoslavenskom kulturnom kontekstu postali *banovi*, kao u ruskom бояре. Povezanost tekstovnih predaja potvrđuje prisutnost *gorđa*, koji je ovdje čak udesetorostručen. Prebacivanje perspektive s jedne generacije na drugu u tom mitološkom kompleksu uopće nije neobično. Ako u hrvatskim jurjevskim pjesmama *Mlada nevjesta po gradu šeće*, / *Po gradu šeće deverke budi* (H 14, 1), onda su u ruskoj predaji majka: А матушка ходитъ по новым сеньям | Невестушек ластушек побуживаетъ (Ш 227, broj 852) ili otac: Родимый мой батюшка по сеньям ходит | Да невестушек - ластушек побуживаетъ (Ш 226, broj 850), ti koji hodaju uokolo unutar dvora i bude priženjene članove obitelji. Pri tome se jasno razabire da je generacija roditelja mogla od starine biti postavljena u središte mitskog događanja.²¹

(nastavit će se)

(Preveo s njemačkoga: Vitomir Belaj)

KRATICE

- Č T. Čubelić, *Lirske narodne pjesme*, antologija, Zagreb 1963.
- F M. Federowski, *Lud białoruski, Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877-1905*, tom V: *Pieśni*, Warszawa 1958.
- H V. Huzjak, *Zeleni Juraj*, Publikacije etnološkog seminara Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2, Zagreb 1957.
- HNP *Hrvatske narodne pjesme* 5, Zagreb 1909; 6, Zagreb 1914; 7, Zagreb 1929.
- IK *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju po Istri i kvarnerskih otocih* preštampane iz "Naše sloge" 1-6, u Trstu 1879.
- IKS *Pěsme Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. S dodatkom narodnih pėsamah puka hãrvatskoga*, U Zagrebu 1847.
- K F. Kurelac, *Jačke ili narodne pėsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunkoj, mošonskoj i želěznoj na Ugrih*, Zagreb 1971.
- П Пoesия крестьянских праздников, вступительная статья, составление, подготовки текста и примечания И. И. Земцовского, общая редакция В. Г. Базанова, Библиотека поэта основана М. Горьким, Большая серия, второе издание, Ленинград 1970.
- NL *Narodne lirske pjesme*, Priredio: Olinko Delorko, Pet stoljeća hrvatske književnosti 23, Zagreb 1963.

- СНП Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме 1, У Бечу 1841; 2, У Бечу 1845.
- СНПК Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме из Херцеговине (женске), У Бечу 1866.
- Ш П. В. Шейн, Великорусс в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. п., Том 1, Санкт-Петербург 1898.
- Ž V. Žganec, *Hrvatske narodne pripjevke iz Koprivnice i okoline*, Zagreb 1962.
- ŽК V. Žganec, *Hrvatske narodne pjesme kajkavske*, Zagreb 1950.

WEITERES ZUR REKONSTRUKTION DER TEXTE EINES URSLAWISCHEN FRUCHTBARKEITSRITUS

Zusammenfassung

In einem Aufsatz, der in diesem Jahrbuch veröffentlicht wurde, sind schon grundlegende Angaben für die Textrekonstruktion urslawischer sakraler Dichtung zusammengestellt worden. Dieser Ansatz hat sich für die weitere Forschung durchaus als fruchtbar erwiesen. Die Rekonstruktion konnte in manchen Punkten fortgesetzt werden, wodurch auch die Richtigkeit ihrer Grundlagen eine weitere Bestätigung erfahren hat. Hier sollen einige dieser neuen Ergebnisse vorgelegt werden. In Anknüpfung an den schon erschienenen Entwurf werden nun weitere Schwerpunkte, in denen sich diese Textrekonstruktion verdichtet, in eigenen Kapiteln besprochen. Für den Gesamtaufbau des übergeordneten Ganzen wird dabei stets auf die schon veröffentlichte Arbeit verwiesen. Diese soll durch das hier Vorgebrachte in einigen, zum Teil recht wesentlichen Punkten ergänzt werden. Der Text wird in weiteren Jahrgängen fortgesetzt.